

FATİH'İN EMPERYAL İMAJINA BİR ACEM'İN KATKISI: RİYÂZÎ-İ SEMERKANDÎ

Vural Genç

Dr. Araştırmacı, İstanbul, Türkiye

Öz

Fatih'in İstanbul'u fethetmesinden sonra İslam dünyasına yayılan şöhreti, sarayına özellikle İran'dan birçok ulema, şura ve sanatkârın gelmesine yol açtı. Bunlardan Ma'âli, Kâşifi, Hamidî ve Kabûlî gibi şahnameci ve edipler padişah adına eserler ve kasideler kaleme aldılar. Acem'den gelenler arasında bugün neredeyse hiç bilinmeyen ve bu makalenin konusu olan Riyâzî-i Semerkandî, Ma'âli ve Kâşifi gibi şahname türünde bir eser vermese de hamisi Fatih için yeni bir imaj inşa etme yolunda çokça çaba sarf etti. Bu makalede Fatih'in himayesindeki Riyâzî-i Semerkandî'nin formüle ettiği elkab ve unvan üzerinden padişah için imaj inşası çabalarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fatih Sultan Mehmed, Riyâzî-i Semerkandî, Patronaj, İmaj İnşası.

Abstract

THE CONTRUBUTION OF AN IRANIAN LITERARY MAN TO THE IMPERIAL IMAGE OF THE MEHMED THE CONQUEROR: MAWLÂNĀ RİYĀZĪ-İ SAMARQANDĪ

It is well known that after the conquest of Istanbul, Mehmed the Conqueror's pervasive reputation in Islamic realm, paved the way for the influx of many scholars, encomiasts and craftsman from Iran to Ottoman palace. Among them shâhnâma-writers or encomiasts such as Ma'âlî, Kâshifî, Hamîdî and Qabûlî, proved that they were prolific servants through their shâhnâmas and panegyrics. Although the less known Riyâzî-i Samarqandî, did not write a book like his contemporaries Ma'âlî and Kâshifî in shâhnâma genre, he tried to construct an image for his patron Mehmed the Conqueror by means of his Persian epistle. In this article, I will try to investigate an unknown encomiast of Mehmed the Conqueror and his attempts to construct an image for his generous patron.

Keywords: Mehmed the Conqueror, Riyâzî-i Samarqandî, Image Creation, Patronage.

Sorumlu yazar/ Corresponding author: Vural Genç, vuralgenc@hotmail.com

Geliş Tarihi/Submitted: 16.02.2019 **Kabul Tarihi/Accepted:** 21.06.2019

DOI: 10.26650/TurkJHist.2019.18016

Cite this article as: Genç, Vural, "Fatih'in Emperyal İmajına Bir Acem'in Katkısı: Riyâzî-i Semerkandî", *Turk J Hist* sayı 69 (2019), s.37-50.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

15. yüzyılın sonuna doğru birçok İran uleması ve entelektüelinin daha iyi bir himaye fırsatı bulmak adına Acem'den Rum'a seyahat ettikleri bilinen bir gerçektir¹. II. Murad dönemine kadar indirebileceğimiz bu ulema hareketliliğinin 15. yüzyılın sonuna doğru artışını tetikleyen şey, hiç kuşkusuz İslam dünyasında yaşanan bazı köklü değişimlerdi. Bunlardan ilki Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiydi. Bu fetihle, Fatih Sultan Mehmed mevcut sıfatlarına İslam'ın koruyuculuğu sıfatını da ekleyerek İslam dünyasının yegâne meşru temsilcisi olduğunu ilan etti. İkincisi ise bilim ve sanatın şöhretli koruyucuları olan İran'daki Timurlu İmparatorluğu'nun Şahruh'un ölümünden sonra (1447) 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çözülmeye başlamasıydı. Fethettiği yerlerdeki ulema ve sanatkârları başkenti Semerkand'a toplayan Timur'un yarattığı bu Rönesans devri, kendisinden sonra da halefleri tarafından devam ettirildi. Güvenli ve cömert bir idareci olan Şahruh'un ölümünün ardından, soyundan gelenlerin kontrol ettikleri Irak, Fars, Mazenderan, Maverâünnehr ve Horasan'da başlattıkları taht kavgaları, Semerkand ve Herat gibi şehirlerin birden çok kez el değiştirip yağmalanması, Timurlu uleması ve sanatkârlarını daha güvenli yerler ve güçlü hamiler aramaya sevk etti². İran ve Maverâünnehr'deki Timurluların çözülmeye başlaması, taht kavgalarının getirdiği siyasi kaos, buna karşın Rum'un cömert padişahlarının etrafa yayılan şöhreti, Fatih'in imparatorluğunu İran uleması ve şuarası için cazip bir yer, güvenli bir sığınak haline getirdi. Bu yüzyılın sonuna doğru, Osmanlıların her anlamda İslam'ın yegâne meşru temsilcileri oldukları iddiasıyla, Timurlular sonrasında güçlenen Akkoyunlularla bölgesel bir rekabete girişmeleri bu yarış başka bir safhaya taşıdı. İslam dünyasında güç, zenginlik ve cömertlikle ön plana çıkan Fatih'in İstanbul'u, İran ve Maverâünnehr dünyasının ulema ve şuarası için tam bir cazibe merkezi vasfını taşıyordu.

İran uleması ve şuarasının Rum'a en çok yolculukları Fatih'in saltanat yıllarına rastlar. Bunda en etkili faktör Osmanlı topraklarına daha önceden göç etmiş olan İran ulemasının ve şuarasının başta yüksek medreselerde müderrislik olmak üzere çeşitli önemli mevkilere getirilmiş olmalarıydı³. Padişahın sahip olduğu entelektüel kimliği ve hamî sıfatı İran'da o kadar şöhret bulmuştu ki saltanatının ilk zamanlarında sarayı İran'dan gelen ulema ve şuara sınıfı mensuplarıyla doldu. Şemseddin Fenârî, Molla Gürânî, Mevlana Şeyh Ebu İshak Tebrizî ve Ali Kuşçu gibi alim ve

-
- 1 Osmanlı ve İran dünyası arasındaki ulema, meşayih ve sanatkâr gidiş gelişleri ve bunun her iki dünyaya katkıları için bkz. Giv Nassiri, *Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars' Travels and Migration in its Elaboration and Continuity*, University of California, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002.
  - 2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Beatrice Forbes Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, çev. Dilek Şendil, İstanbul 2013, s. 307-330.
  - 3 Tofigh Heidarizadeh, "Muhajerat-e Ulama-ye Iran be Impraturi-ye Osmanî", *Majalle-ye Farhang*, 20-21 (Tehran 1375-1996), s. 50.

bürokratlar yanında Ma'âlî, Kâşîfî, Hamidî ve Kabûlî gibi edip ve şairler himaye gördükleri Fatih adına eserler takdim ettiler, Acem bakışıyla padişahın emperyal imajına katkılar sundular. Fatih Sultan Mehmed'in, ilim ve sanat faaliyetlerini destekleyen ve ulemayı himaye eden birisi olarak, İran'da şöhret bulmuş olan ulemayı kendi yanına çekmek için onlarla irtibata geçtiği bilinmektedir. Hatta İran'a giden elçilerle birlikte oradaki ulemaya vermeleri için sıklıkla kıymetli hediyeler göndermekten geri durmamıştır. Bu cümleden Molla Abdurrahman Câmî'yi hac dönüşünde İstanbul'a çekmek için Hâce Ataullah Kirmânî'yi beş bin *eşrefî* altınla onun yanına gönderdiği, gelmesi halinde ise yüz bin *eşrefî* altın vereceği vaadinde de bulunduğu bilinmektedir.

Fatih'in bu çabaları ancak iki taraflı işleyen patronaj ilişkisi çerçevesinde açıklanabilir. Bunu en iyi özetleyen de 12. yüzyıl İran dünyasının şair ve müelliflerinden Nizâmî-i 'Arûzî'nin, *Çehâr Makale* adlı eseridir. Nizâmî-i 'Arûzî bu eserinde şair, meddah ve *duağû*ların, hükümdarın maiyeti içinde vazgeçilmez bir yere sahip olduğunu vurgular. Ona göre karşılıklı işleyen bu ilişkide hükümdar onları himaye ederek ne kadar zengin ve güçlü olduğunu gösterirken onlar da hükümdar adına eserler kaleme alarak onu ölümsüz kılarlar⁴.

Fatih zamanında bu ilk gelenler gelir gelmez prestijli mevkilere atandılar. Örneğin bunların arasından Ebu İshak Tebrizî, II. Bayezid zamanında intisap edenlerin hayal bile edemeyeceği bir mevkiye; nişancılığa getirilmişti. Ma'âlî, Kâşîfî, Hamidî ve Kabûlî gibi İranlı edip ve şairler kısa zamanda himayesine girdikleri Fatih adına şahname tarzı eserler kaleme almış veya kasideler takdim etmişlerdi. İdris-i Bidlîsî, Fatih'in ulemaya gösterdiği yakınlığı "Rum"dan İran'a gelen ulema ve bir zamanlar himayesinde bulunduğu Sultan Ahmed'den dinlediği kadarıyla şöyle nakletmektedir:

*"O müşfik Sultan, Arab'dan ve Acem'den gelmiş olan âlim ve sanatkârların iyi karşılanarak doğrudan hiçbir engelle karşılaşmadan kendi huzuruna çıkarılmaları ve iyi himaye edilmeleri konusunda kendi devlet erkânına tembihlerde bulunmuştu. ...O, bilginlerin adlarını sürekli yâd ederek hatırlarını, bir ihtiyaçları olup olmadığını sorardı."*⁵

Fatih'in Sarayında Bir Acem: Riyâzî

Fatih'in sahip olduğu cömert ve zengin hami imajı yanında İstanbul'un taşıdığı kültür merkezi vasfı yukarıda bahsi geçenlerin dışında bir başka Acem'i daha buraya çekti; Riyâzî. Riyâzî, Fatih'ten himaye gören Acem şuarası arasında belki de en az bilinenidir. Dönemin şuara tezkirelerinde ondan bahsedilmez. Bu makaleye konu olan Fatih'in Akçahısarı fethi münasebetiyle kaleme aldığı risalesi dışında,

4 Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandî, *The Chahar Maqala (Four Discourses) of Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandî*, ed. Muhammad Muin, Tehran 1955-57, s. 47-48.

5 İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behîşt*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 37b-38a, 39a.

divanının birkaç nüshası mevcuttur⁶. Onun İstanbul'a ne zaman geldiği de tam belli değildir. Divanına göre tam adı Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî'dir⁷. Taşındığı Semerkandî nisbesi geldiği yeri açıkça ortaya koyar. Muhtemelen Riyâzî, Timurlu İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra başkent Semerkand'daki taht kavgaları ve iktidar mücadelelerinin yarattığı kaostan kurtulmak ve yeni hami bulmak amacıyla İstanbul'a yönelmişti. 16. yüzyıl İslam dünyasının hanedan devletlerinde himaye kaynağı, saray ve dolayısıyla sarayın en başındaki isim olan sultan olduğu için bilgin ve sanatkârlar saraya daha bağımlı halde idiler. Çeşitli sebeplerden dolayı hamisini kaybeden bilgin ve sanatkârlar refahını büyük ve zengin hükümdarların sarayında, onların himayesinde ararlardı⁸.

Riyâzî'nin hikâyesi, 15. ve 16. yüzyıllarda İslam coğrafyasında bir hami bulma maksadıyla yollara düşen birçok bürokrat, ulema ve sanatkârınkinden çok da farklı değildi. Riyâzî ile hem yakın coğrafyadan hem de benzer hikâyeye sahip olan Ma'âlî, bir hami bulma gayesiyle Meşhed'den ayrıldığında Esterâbâd, Sârî, Amul, Rüstemdâr, Lâhicân, Gilân, Erdebil, Şamahî, Şirvân, Tebriz, Merağa, Kürdistan, Bağdad, Şam, Mısır üzerinden Mekke'ye gelene kadar geçtiği bu yerlerdeki kutsal mekânları ve Şîf imamların mezarlarını ziyaret etmiş, buralarda seyyid ve dervişlerle buluşmuş, seçkin sufilerden irşad görüp bir salık olarak onların hizmetinde bulunmuş, ardından Halep ve Konya üzerinden İstanbul'a ulaşmıştı⁹. Fatih'in saray şairlerinden Kabûlî de uleması ve şuarasının neredeyse İstanbul'u hiç tercih etmediği Yezd'den yollara düşmüş gelmişti¹⁰.

Riyâzî'nin nasıl bir yol izlediği bilinmez ama 1479'dan çok önce İstanbul'a gelmiş ve Fatih'in himayesine girmeyi başarmıştı. Fatih'in İranlı alim ve sanatkârlara olan ilgisi onların sahip oldukları şöhretlerinin ötesinde padişahın kendisine biçtiği bir başka misyonla açıklanabilir. Neticede Müslüman bilgin ve sanatkârları himaye etmek, İslam dünyasının hamisi olma iddiasını taşıyan güçlü hükümdar için de aynı zamanda vazgeçilmez bir prestij kaynağıydı.

Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî ne Fatih'e takdim ettiği küçük risalesinde ne de divanında kendisine dair otobiyografik bir bilgi vermez. Ma'âlî ve Kabûlî şiirlerinde Rum'a yaptıkları seyahatlerine ve İstanbul'da saray çevresindeki gözlemlerine yer vermelerine rağmen aynı durum Riyâzî için söz konusu değildir. Aşk ve ayrılık şiirleriyle dolu olan divanında Riyâzî-i Semerkandî ne böyle bir bilgi verir, ne de padişah

6 Bu nüshalar için bkz. Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Divân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 1895; Ayasofya, nr. 3919; Tırnovalı, nr. 1476.

7 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Divân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 1895, vr. 255a.

8 Halil İnalçık, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Ankara 2003, s. 13.

9 Ma'alî, *Hünkârname*'nin sonunda Meşhed'den başlayan serüvenine dair geniş bir otobiyografik bilgi verir. Ma'alî, *Hünkârname*, TSMK, nr. 1417.

10 İ. H. Ertaylan, *Külliyât-ı Divân-ı Kabulî (tıpkıbasım)*, İstanbul 1948, s. 99-101.

adına kaleme aldığı şiirleri vardır. Riyâzî'nin hayatına dair bir diğer bilgi de yakalandığı hastalıktan kurtulamayıp 884/1479-80 yılında vefat ettiği'dir¹¹. Riyâzî her ne kadar sarayda nelerle karşılaştığına dair bilgi vermese de diğer Acemlerin tecrübeleri bu konuda bir fikir edinmemizi sağlar¹². Ayrıca Fatih zamanından beri saray ve çevresinde, İran'ın yüksek saray kültürü ve köklü medrese geleneğinden gelen ilim ve sanat erbabına karşı bir üstünlük ve yarışma eğiliminin olduğu bilinmektedir¹³.

Riyâzî-i Semerkandî'nin İnşa Ettiği Fatih İmajı

Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevruz Berây-ı Ebu'l-feth Sultan Mehmed* ya da diğer adıyla *Tehniyet-i 'İyd ve Fethnâme-i Akçahisar* başlıklı küçük eserini 1479 yılında gerçekleşen Akçahisar'ın fethi münasebetiyle kaleme aldığına göre bu tarihten önce saray çevresinde kendisine bir yer bulabilmişti. Saray çevresindeki diğer Acem şairleri gibi Riyâzî de in'am alabilmek için padişah adına her fırsatta bir şeyler yazıp takdim etmenin gerekliliğini iyi biliyordu. Sarayın Acem şairleri ile dolu olduğu bir ortamda kendini göstermek ve padişahın dikkatini çekmek ancak böyle mümkün olabiliyordu. Fatih'in Akçahisar'ı fethinin, Nevruz'a denk gelişi Riyâzî'ye böyle çifte bir fırsatı sunmuştu.

Akçahisar (Kroya) Kalesi, Fatih'in Arnavutluk seferi çerçevesinde uzun bir kuşatmanın ardından alındı. İdris-i Bidlîsî, kalenin II. Murad zamanından beri kuşatıldığını, ancak bir türlü alınmadığını söylemektedir¹⁴. Kalenin çok sağlam oluşuna dikkat çeken Tursun Bey ise Fatih'in denizden ve karadan buraya gelecek yardımların önünü kapattığından bahseder¹⁵.

Riyâzî-i Semerkandî, 8 varaklık bu küçük risalesini, Akçahisar Kalesi'nin alınışını tebrik mahiyetinde kaleme almıştı. Farsça manzum ve mensur kaleme aldığı eserinde her varağın satırlarındaki ilk ve son harflerle bir akrostiş yapmıştı. Buna göre sağdan okunduğunda "bendegân-ı hazret-i hilâfet-penâhî, gıyâsü'l-İslam ve mu'inü'l-Müslimîn, Ebu'l-feth Sultan Mehmed Hân el-gâzî" şeklinde padişahın unvan ve ismi ortaya çıkıyordu. Soldaki akrostiş ise "Allah yuhallidu zılâli celâli saltanatıhi 'ala kâtibeti'l-Müslimîn ve mefârıku'l-'âlemîn ila yevmu'd-din" şeklindeki dua cümlecğini oluşturuyordu.

11 Fehmi Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul 1961, s. 311. Karatay, Riyâzî'nin ölüm tarihini bu nüshada yer alan bilgidен elde etmiş olmalıdır. Oysa Divan'ın Laleli nr. 1895 nüshasında vr. 255a'da Riyâzî'nin ölümü için düşürülen tarih 876/1471-72'dir ki Fatih'e takdim ettiği risalesini 1479'da bitirdiğine göre bu tarih doğru olamaz.

12 Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde Osmanlı sarayındaki Acem algısı için bkz. Vural Genç, *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihi: İdris-i Bidlîsî*, TTK. Yay., Ankara 2019, s. 203-213.

13 İnalçık, *Şair ve Patron*, s. 21.

14 İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 482a-483b.

15 Tursun Bey, *Fatih Babası Fatih'in Tarihi (Târih-i Ebü'l-feth)*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 2013, s. 226.

Her ne kadar bir fetihnâme olduğu başlıklar arasında belirtiliyorsa da aksine eser bu seferden ve kalenin alınışından hiç bahsetmez. Riyâzî, alışıldığı üzere bu meşakkatli seferi ve kalenin fethini anlatmak yerine eserini tamamen Fatih'in emperyal imajının inşa edilmesine hasretmiş gözükmektedir. Nevruz ile *Hudâyegân-ı cihân* yani Fatih'in bu zaferinin aynı zamana denk gelmesini eserinin kaleme alınmasına vesile kılmış gözükmektedir. Eserin girişindeki mühür (2a) Fatih tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Riyâzî, imaj inşası niyetini "hazret-i hilâfet-pehâhî için bir kaç sıfat inşa etme" olarak açıklar¹⁶. Riyâzî bu Farsça risalesinin tamamını birkaç fasla ayırmıştı. Her bir fasıl, padişah için inşa ettiği bir sıfatla başlar ve bu sıfatın padişaha verilme gerekçeleriyle devam eder. Bir anlamda eser, Fatih için inşa edilen bir unvan ve elkab kitabıydı.

Riyâzî'ye göre her taraftan yaşlı-geç herkesin Fatih'in sarayına yüz çevirmesi sarayının *Ka'be-i hâcât* olduğunu gösteriyordu. Nasıl ki Kabe Müslümanların yöneldiği yerse halkın Kabesi de Şâhenşah'ın dergahından başkası değildi. Risalesinin başında Fatih için formüle ettiği unvanlar şunlardı: *cihândâr-ı Dârâ İs-*

16 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevruz Berây-ı Ebu'l-feth Sultan Mehmed*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, F 826, vr. 6b.

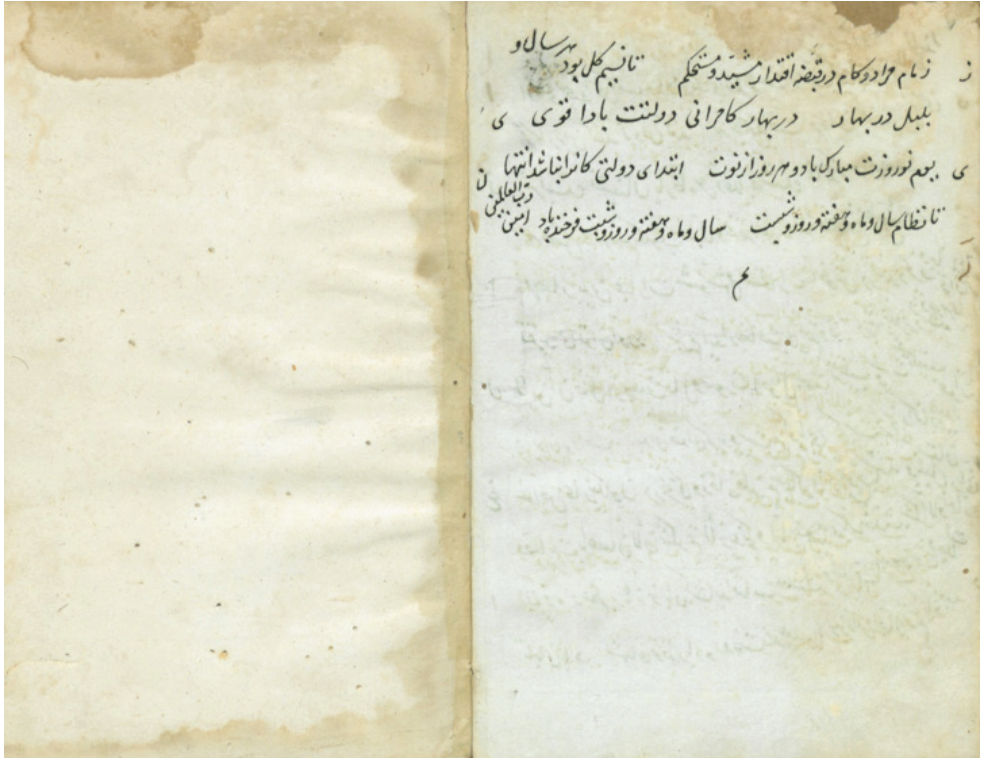

Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevruz Berây-ı Ebu'l-feth Sultan Mehmed, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, F 826, vr. 2a.

*kender-nişân, Ferîdûn-sıfat Süleyman-mekân, matla'-ı hûşîd-i zü'l-celâl, zâmin-i memâlik-i afâk hâris-i halâyik 'ale'l-ıtlâk, dürr-i deryâ-yı cûd nokta-yı dâire-i vucûd, râfi'-i ma'âlim-i saltanat ve behrûzî vâzî'-ı merâsim-i hilâfet ve fîrûzî, nâsır-ı mevâhibü'l-ma'delet ve'l-insâf, kâmi'-i elviyetü'l-bid'at ve'l-achâf, hâfiz-ı tâc-dârân-ı heft-iklim, sultân-ı selâtin-i rûy-ı zemîn, sultân-ı cihân, şâh-ı cihân, cihân-bân-ı 'âdil şehinşâh-ı din, nizâm-ı zaman ve medâr-ı zemîn*¹⁷.

Bu uzun elkabdan sonra Riyâzî, Fatih için inşa ettiği sıfatları tek tek zikreder ve bunları ayrıntılı olarak açıklar. Bunlar sırasıyla şöyledir:

Hilâfet-penâh: Riyâzî, Fatih'i hilafetin sığındığı kimse olarak takdim etmiştir. Bu sıfatı hak etmesine gerekçe olarak da zamanın kayserlerinden ülkeler fethe-den şöretli *sahib-kıran*ların Fatih'in emrini bekleyen halis kulları mertebesinde olmasını gösterir¹⁸.

Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevrûz Berây-ı Ebu'l-feth Sultan Mehmed, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, F 826, vr. 7b.

17 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevrûz*, vr. 3a, 6a.

18 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevrûz*, vr. 3a.

Adalet-destgâh: Riyâzî'ye göre Fatih, öyle adil bir padişahı ki onun saltanat sancağı “feleğin kubbesini bile aşmış, haşmet ve adaleti Kaf’tan Kaf’a bütün alemleri sarmıştı.”¹⁹

Nusret-şi’âr: Öyle muzaffer bir padişahı ki merhamet ve cömertlik kapılarını bütün insanlara açmış, herkesi büyük nimetleriyle ve bağışlarıyla memnun etmişti²⁰.

Nısfet-disâr: Adalet ve bağış cilasıyla zaman ve zeminin aynasının üzerindeki kir ve pası temizlemiş, adalet nuruyla insanları zorbalık ve zulmün karanlığından kurtarmış, fetih ve ikbal, emn ü eman aydınlığını ortaya çıkarmıştır²¹.

Memâlik-bahş: Onun felek mertebeli yüce eşiği, bütün insanlığın sığınağı, şöhretli despotların ve iktidar sahibi kisraların müracaat ettiği mekandı. Riyâzî bu satırlarıyla Fatih’in balkanlarda Sırp ve Arnavutlar karşısında sağladığı galibiyet ile Akkoyunlu Uzun Hasan’ı mağlup etmesini anımsatıyordu²².

Şehinşâh-ı asemân-asitân: Cihangirliği ve cömertliği sayesinde zulüm ve sitemin pençesinden kurtardığı bütün insanlar, dua ve sena elini o *hazret-i ‘âlempenâh* için göklere açmışlardı²³.

İskender-mekân: Onun adalet cevheri, zulmü zamanın sayfalarının yüzünden silmiş, zıtlığı ortadan kaldırmıştı. Cihangirlik menşurunun adına yazıldığı *cihangir, cihanbahş* ve *cihandâr*dı²⁴.

Süleyman-câh: Onun göklere eş olan şeref burcu, *lâmekân*ın zirvesine başını çekmişti. Adalet kemendini zamanın ve yeryüzünün üzerine atmıştı. Saltanat ve hilafet atını kendi istekleri doğrultusunda koşturmuştu. Cihangirlik nuru yeryüzünü kaplamıştı²⁵.

Encüm-sipâh: Sayıları yıldızlara denk olan ordusuyla yöneldiği her memleketin hakimi onun karşısında diz çöküyor, kulluğunu kabul ediyordu. Güneş bile göğün dördüncü tabakasından onun hizmetine varmıştı. Onun himmeti ve devletinin feriyile yeryüzü daha güvenli ve mamur oldu²⁶.

Hudâyegân: Öyle bir sahipti ki felekler kadar yüce olan eşiği fer sahibi hakınların, taht ve taç sahibi sultanların sığınağıydı. Onun her isteği yüce yaratıcının onayıyla gerçekleşiyordu²⁷.

19 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i ‘İyd ve Nevrûz*, vr. 3a/b.

20 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i ‘İyd ve Nevrûz*, vr. 3b.

21 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i ‘İyd ve Nevrûz*, vr. 3b.

22 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i ‘İyd ve Nevrûz*, vr. 3b.

23 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i ‘İyd ve Nevrûz*, vr. 4a.

24 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i ‘İyd ve Nevrûz*, vr. 4a.

25 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i ‘İyd ve Nevrûz*, vr. 4b.

26 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i ‘İyd ve Nevrûz*, vr. 4b.

27 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i ‘İyd ve Nevrûz*, vr. 4b.

Mâlikü'l-mülk: Şöhretli sultanlar ve kudretli hakanlar, onun cömertlik denizinden saçtığı nimetlerin yollarını gözlemekte dirler. Onun merhamet ve bağışlarından payına düşeni almışlardır. Rahmet ve nimet define ve hazinelerinin kapılarını bağış anahtarlarıyla açmış, herkesi şefkat ve inayet denizlerine gark etmiştir. Sedefin içindeki inciye yokluklar ortaya çıkaracak bir nisan bulutu ydu²⁸.

Ferîdûn-fer: Savaş zamanında onun ordusundaki binek hayvanlarının heybeti ve çokluğu karşısında kükremiş aslanın bile ödü kopar. Mızraklarının saçtığı ateş, gürz sallayanların heybeti karşısında Rüstem-i Zâl'in aklında silah, siper, ok, yay ve baltası dahi gelemez²⁹.

Cihângîr: Çelik kılıcının çıkardığı sesle ve düşman avlayan hançerinin çılgınlığıyla Behram ve Mahuy'un yüreğinde kudret ve şecaat bırakmayan bir cihangirdi. Üns ü cinin itaat ettiği, bütün vahşi hayvanların boyun eğdiği, halkın rızkını dağıtan *cihanbahştı*³⁰.

Cihânân-ı bolend-iktidâr: "Allah dilediğini kendi yardımıyla destekler"³¹ rüzgarı, fetih ve zafer kokularını onun murad çemenzarına ve ikbal gülistanına doğru yaymıştır. Saltanatıyla her an memleketine yeni yerler ekleyecek güçteydi. İkbal sabahı ordusunun öncü kuvvetleri ufuk çizgisinden görünüyordu ve alemler baştan başa kapsayan güneşinin nurları bütün memleketlere yayılmıştı³².

Riyâzî'ye göre yüce yaratıcı bir hükümdarda olması gereken yedi hasleti yani "ilm, hilm, adl, dad, bahşış, fazl ve hüner"i Fatih'e vermişti. Bunun için onun inayet ve saltanat güneşi, hilafet ve celalet gölgesi güvende ydi. Riyâzî, bu küçük eserde açtığı bahislerin her biri üzerinde geniş bölümler yazılabileceğini söyleyerek ve Fatih'in saltanatı ve hilafet güneşinin sonsuza dek ışık saçmasını temenni ederek sözlerini bitirir³³.

Sonuç

Fatih döneminin en karakteristik özelliklerinden birisi bilim ve sanatın koruyucusu zengin bir hami olarak padişahın yarattığı kültürel anlamdaki hareketlilik tir. Fatih zengin, cömert, güçlü ve adil imajıyla davet ettiği İtalyan Rönesansı'nın dünyaca tanınmış isimlerini sarayında himaye ettiği gibi Acem'den gelen ulema, şuara

28 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevrûz*, vr. 4b-5a.

29 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevrûz*, vr. 5a/b.

30 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevrûz*, vr. 35b.

31 Kur'an, 3/13.

32 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevrûz*, vr. 5b.

33 Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i 'İyd ve Nevrûz*, vr. 7a.

ve sanatkâr sınıfını da sarayında himaye ederek II. Bayezid döneminde de devam edecek olan bir “Doğu Rönesansı” dönemini başlattı. Bu davetler ve himayeler, hem batı hem de doğu dünyasındaki kültürel gelişmeleri çok yakından takip ettiğini açıkça gösterir. Özellikle İran’dan gelip padişahın himayesine giren bilgin, sanatkâr ve şairlerin sayıca çokluğu, bu dönemin haklı olarak “doğu menşeli yeni bir medeniyet hamlesi”³⁴ şeklinde tarif edilmesine vesile olmuştur. Bu kültürel hareketlilik sayesinde sadece Acem’den gelenler padişah adına birden çok eser telif etmişlerdir.

Hem Fatih hem de II. Bayezid için inşa edilen ve daha sonrasında da taklit edilecek olan emperyal imajda bu Acem tarihçi/şahnamecilerin büyük bir katkısı olduğu unutulmamalıdır. Fatih döneminde patronaj altında kaleme alınmış tüm diğer İranlı şahname ve kronik yazarlarının eserleri gibi Riyâzî’nin bu küçük eseri de hamisinin emperyal imajına Acem bakışıyla katkılar sunan bir misyona sahiptir.

Riyâzî aslında padişah adına inşa ettiği bu imaj ve sıfatlarla İslam dünyasının yegâne hakimi ve Müslüman dünyanın hamisi olduğu mesajını veriyordu. Dönemin siyasi konjonktürü bir bakıma küçük de olsa böyle bir eserin yazılmasını gerektiriyordu. Şöyle ki, öncelikle İstanbul’un fethedilmesi, ardından doğuda Timur’dan bile daha üstün olduğunu söyleyen ve *sahib-kıranlık* iddiasıyla ortaya çıkan Uzun Hasan’ı mağlup edişi Riyâzî’nin bu iddialarının temel dayanağıydı. Riyâzî burada açıkçası Fatih Sultan Mehmed’i, sahib-kıranların bile tâbi olduğu bir hükümdar şeklinde tavsif etmektedir. Türk-Moğol hükümdarlık geleneğinde önemli bir meşruiyet kaynağı olan sahib-kıranlık unvanını bir Osmanlı padişahı ile birlikte zikreden ilk kişi Riyâzî olmalıdır. Ordusuyla, hazinesiyle, adaleti ve cömertliğiyle Riyâzî’nin çizdiği bu imaj, aynı zamanda Osmanlı hanedanının Müslüman dünyadaki Akkoyunlular ve Memlükler gibi hanedanlara olan üstünlük iddiasıydı.

Riyâzî’nin imaj inşası çabası, İdris-i Bidlîsî’nin daha sonra II. Bayezid için aynı çerçevede inşa edeceği imajın bir benzeri ve erken denemesi sayılabilir. Bu küçük Farsça risalede formüle edilen unvan ve elkab, muasırları Ma’âlî, Kâşifî, Hamidî ve Kabûlî’ninkilerle aşağı yukarı benzerlik taşımakla beraber Riyâzî’nin bu çabasını değerli kılan ve muasırlarının kasidelerine sıkıştırdıkları unvan formülasyonundan ayıran şey, risalesini sadece formüle edilen bu unvanlara hasretmiş olması ve bu elkab ve unvana dayanarak bir imaj inşa etmeye çalışmasıdır. Risale bu şekliyle türü açısından kendi dönemindeki edebi eserler arasında benzersizdir. Riyâzî’nin, bu unvan ve sıfat formülasyonunu İranî ve İslamî olmak üzere iki ayak üzerine temellendirdiği görülür. Padişahı bir taraftan hilafetin ve sahib-kıranlığın sığınağı şeklinde İslamî ve Türk-Moğol hükümdarlık geleneğin-

34 Feridun M. Emecen, “II. Bayezid Devriyle İlgili Meselelere Dair Yeni Bakışlar”, *Sultan II. Bayezid Dönemi ve Bursa*, ed. N. A. Günay, Bursa 2017, s. 23.

deki meşruiyet araçları ile takdim ederken diğer taraftan da Feridun ve Behram gibi Sasani şahları ile karşılaştırarak bu mirasın İslam dünyasında hala önemsenen bir şey olduğunu hissettirir. Riyâzî'nin bu unvan ve elkab formülasyonu, Fatih Sultah Mehmed'in kişiliğinde Osmanlı hanedanının meşruiyetini ve diğer hanedanlara olan üstünlüğünü gerekçelendirme çabası olarak okunmalıdır.

Riyâzî-i Semerkandî, her kadar şahname tarzı manzum tarih yazımını Osmanlı dünyasına ilk olarak taşıyan muasırları Kâşifî ve Ma'âlî gibi bir şahname kaleme almadıysa da ideal hükümdar tipini tarif eden, meşrulaştırıcı bir güce sahip bu küçük Farsça risalesiyle onlarla aynı gelenekten geldiğini gösterir. Bu tarzı, onun tıpkı muasırları Kâşifî ve Ma'âlî gibi Firdevsî'nin (ö. 1019-1020) Şehname'sinden ilham aldığını düşündürür niteliktedir. İçeriği ve hacminin ötesinde, sahip olduğu politik doğası ve meşrulaştırıcı gücü dikkate alındığında Riyâzî'nin bu risalesi, Firdevsî'nin Şehname'sini taklit eden İlhanlı tarihçisi Hamdullah Mustavfî (ö. 1334-35) ve Timurlu tarihçisi Abdullah Hatifî (ö. 1521) ile bunlarla aynı gelenekten beslenen ve ilham alan Kâşifî ve Ma'âlî'nin eserleri sınıfında değerlendirilebilir. Tarz olarak Timur'un sadece bir seferine odaklanan eserleri de andıran Riyâzî'nin bu küçük risalesi, Osmanlı dünyasına ilk olarak Kâşifî ve Ma'âlî'nin taşıdığı manzum tarih yazımı geleneğinin revaç bulmasına katkı sağlamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Emecen, Feridun M., "II. Bayezid Devriyle İlgili Meselelere Dair Yeni Bakışlar", *Sultan II. Bayezid Dönemi ve Bursa*, ed. N. A. Günay, Bursa 2017, s. 13-25.

Ertaylan, İ. H., *Külliyât-ı Divân-ı Kabulî (tıpkıbasım)*, İstanbul 1948.

Genç, Vural, *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdris-i Bidlîsî (1457-1520)*, TTK. Yay., Ankara 2019.

Heidarizadeh, Tofigh, "Muhajerat-e Ulama-ye Iran be Impraturi-ye Osmanî", *Majalle-ye Farhang*, 20-21 (1375/1996), s. 49-94.

İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2198; Nuruosmaniye, nr. 3209.

İnalçık, Halil, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Ankara 2003.

Karatay, Fehmi Ethem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul 1961.

Ma'alî, *Hünkârname*, TSMK, nr. 1417.

Manz, Beatrice F., *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, çev. Dilek Şendil, İstanbul 2013.

Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Divân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3919; Laleli, nr. 1895; Tirnovalı, nr. 1476.

Mevlânâ Riyâzî-i Semerkandî, *Risâle-i Tehniyet-i 'Iyd ve Nevrûz Berây-ı Ebu'l-feth Sultan Mehmed*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, F 826.

Nassiri, Giv, *Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars' Travels and Migration in its Elaboration and Continuity*, University of California, yayınlanmamış doktora tezi, 2002.

Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandî, *The Chahar Maqala (Four Discourses) of Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandi*, ed. Muhammad Muin, Tehran 1955-57.

Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi (Târîh-i Ebü'l-feth)*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 2013.

Extended Abstract

It is well known that many Iranian scholars and intellectuals traveled between Ajam and Rum towards the end of the 15th century, in order to secure wealthy and benevolent patrons. The reason for the mobility of scholars, which can be traced back to the reign of Murad the Second (1421-1451), was undoubtedly related to the changes occurred across the Islamic world. Of these changes, the conquest of Istanbul was the most important. Adding "the protector of Islam" to his extant titulatures with this conquest, Sultan Mehmed the Conqueror, proclaimed that he was the only representative of the Islamic world. The second reason was the decline of Timurid Empire after the demise of Shahrukh (d. 1447) who were the reputed patron of science and art like

his father towards the second half of the 15th century. By exiling scholars and crafters from newly conquered lands to his capital Samarqand, Timur created a Renaissance era and bequeathed this cultural heritage to his successors. Timurid princes' fights for the throne perpetuated in Iraq, Fars, Mazandaran, Mawara al-Nahr and Khurasan, and several handovers and plunders of Samarqand and Herat precipitated the exodus of Timurid scholars and craftsmen in order to secure wealthy patrons and safe places, after the demise of Shahrukh. This chaotic atmosphere pervaded in Iran and on the other hand Ottoman sultans' patronage of science and art made the Ottoman lands a safe and inviting shelter for Iranian scholars and literary men. Based on the claims that they were the only representative of Islam, the Ottomans' superiority over the Aqquyunlus who presented themselves as Timur's licit heirs, led this competition to another phase. Reputed with his wealth, benevolence and power, Sultan Mehmed the Conqueror made his capital Istanbul a center of attraction for Iranian scholars and poets.

His patronage of science and art had spread across Iran so much so that his palace was replete with Iranian scholars and encomiasts at the very beginning of his reign. Along with scholars and bureaucrats such as Şemseddin Fenârî, Molla Gürânî, Mevlana Şeyh Ebu İshak Tebrizî and Ali Kuşçu, encomiasts and man of letters such as Ma'âlî, Kâşifî, Hamidî, and Kabûlî presented their works to Sultan Mehmed and, made contributions to sultan's imperial image from the viewpoint of Ajamness. It is also well known that Sultan Mehmed endeavored to take famous Iranian scholars under his patronage and, for this purpose he sends them enticing gifts.

Benevolent and wealthy image of Sultan Mehmed the Conqueror and, his capital's hallmark as a center for a multi-cultural junction, attracted another Ajam known as Riyâzî. He was less known among the Ajams in Sultan's palace. Neither contemporary chroniclers nor collection of the biographies of poets mention him. Beside his Persian epistle, which he penned on the occasion of Sultan Mehmed's conquest of Akçahisar and constitutes the subject of the present study, there are at least three copies of his Divan survived to this date. None of these primary sources provide any information concerning his migration from Ajam to Rum and his residence in Istanbul. According to his Divan, his full name was Mawlana Riyâzî-i Samarqandî. This specifies the fact that he was native of Timurids' cultural center Samarqand. Most probably in order to escape the political chaos and seeking a new patron, he headed towards Istanbul, after the decline of the Timurid Empire in Iran and Mawara al-Nahr. In the patrimonial states of the 16th-century Islamic world, scholars and craftier were more depended on court patronage. Because of that sultans were the only resorts. When the scholars fell from the grace of their patron(s), they set on a journey seeking for welfare and patronage in another sultan's court.

Riyâzî's venture was not different from the scholars and bureaucrats who lost their patronage and set out to secure a new one in 15th and 16th centuries Islamic world. Although it is not known how and when he managed, he might have come to

Istanbul and secured Sultan Mehmed's patronage prior to 1479. Beyond the Sultan Mehmed's personal interest to attract many Iranians, this phenomenon should be supported with the role which sultan played himself. Eventually, patronizing Muslim scholars and craftsmen was an indispensable source of legitimacy for the sultan who had claims for superiority in the Islamic world.

Although his contemporaries Ma'âlî and Kabûlî gave huge details on their journeys, observations on the palace and how they managed to secure Sultan's patronage, neither in his Persian epistle presented to Sultan Mehmed nor in his Divan replete with poems of love and separation Riyâzî-i Samarqandî does not provide any information about himself and his personal experiences. In contrast to Ma'âlî, Kabûlî, and Hamidî, he has never presented a panegyric to his patron. The only information about his life in Istanbul was his disease, which he could not recuperate and finally died in 884/1479-80. Though he did not relate his observations on the palace and the Sultan, and how he behaved, accounts of other Ajam's provide details about the perception of Ajamness in the Ottoman palace, which we can further elaborate on. Furthermore, it is well known that there was a competition of superiority between highly-educated Ajams and their rival *Rumîs* in Sultan Mehmed's palace.

Riyâzî-i Samarqandî penned his Persian epistle entitled with *Risâle-i Tehniyet-i 'Iyd ve Nevruz Berây-ı Ebu'l-feth Sultan Mehmed* or *Tehniyet-i 'Iyd ve Feth-nâme-i Akçahisar* in 1479 on the occasion of the conquest of Akçahisar in Albania and presented to the Sultan. The seal of Sultan Mehmed on the folios verifies that the epistle was accepted to the personal library of Sultan. The coincidence of Sultan Mehmed's conquest of Akçahisar with Nawruz feast was a double occasion for Riyâzî to present himself to the Sultan. Unlike his fellows in this genre, he merely confined his epistle to create an imperial image for the Sultan with titles and titulatures, which he formulated for him. He furthermore explained the reason for giving these titles to the Sultan under each titulatures. It should also be specified that this Persian epistle penned and presented to the Sultan to proclaim Ottoman dynasty's superiority over the other dynasties such as Aqqyunlu and Mamluk, and to show them how Ottomans were the only protectors of Islam.

As a wealthy, powerful, benevolent and just sultan, Mehmed the Conqueror took many Iranian scholars, encomiasts, and craftsmen under his patronage. Thus, he commenced "Eastern Renaissance" which would last in his successor's reign Bayezid the Second (1481-1512). Thanks to this cultural mobility, those who came from Ajam, penned and presented many epistles and panegyric to the Sultan. It should not be forgotten that Iranian *shahnama*-writers had major contributions for the creation of the imperial image of Sultan Mehmed, which would be imitated in Bayezid the Second's reign as well. It can be concluded that like his Iranian contemporaries' pieces, Riyâzî-i Samarqandî's Persian epistle was also a contribution to create an imperial image for the Sultan from the viewpoint of an Ajam.